

نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

سید محمدعلی شریعتی^۱

مسعود جعفری نژاد^۲

احمد آذین^۳

چکیده

هدف: این پژوهش به دنبال ارائه راهکاری مؤثر و کاربردی برای تقویت سرمایه اجتماعی با استفاده از آموزه‌های مهم‌ترین دارایی معرفتی شیعی، یعنی امامت بود. **روش:** با توجه به ویژگی‌های موضوع که جنبه اکتشافی دارد، از روش توصیفی - تحلیلی و تاریخی - تفسیری استفاده شده است. **یافته‌ها:** آموزه‌های امامت شیعه در گسترش مهم‌ترین مؤلفه‌های هنجارهای سرمایه اجتماعی؛ یعنی همیاری، همکاری، مدارای اجتماعی، تقویت ارزش زندگی و وساطت و حمایت اجتماعی بسیار مؤثرند. **نتیجه‌گیری:** امامت شیعه با داشتن شاخصه‌هایی چون: عصمت، علم و ولایت الهی، ضمن ارائه بهترین منظومه معرفتی و هنجاری سرمایه اجتماعی، مشروعیت‌بخش و ضامن اجرا و گسترش سرمایه اجتماعی است.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، هنجارها، امامت، تشیع.

◇ دریافت مقاله: 97/01/24؛ تصویب نهایی: 97/09/22.

1. دانشجوی دکتری علوم سیاسی و مربی گروه معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد.
2. دکتری تخصصی علوم سیاسی و استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا (نویسنده مسئول) / نشانی: شهرضا؛ انتهای بلوار پاسداران، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم سیاسی / نمابر: 53513213
3. دکتری تخصصی علوم سیاسی و استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا.

Email: jafarinezhad@iaush.ac.ir

الف) مقدمه

سرمایه اجتماعی با در بر گرفتن مفاهیمی چون: اعتماد، آگاهی و هنجارها، منبعی با ارزش برای تسهیل روابط بین افراد و گسترش پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه است. متأسفانه تحقیقات و مطالعات صورت گرفته، حکایت از سیر نزولی سرمایه اجتماعی در ایران دارد و در بسیاری از شاخصهای اجتماعی نظیر اعتماد، امید به آینده، پابندی به قواعد اخلاقی، رعایت قوانین، راستگویی، فشارهای روانی و نظایر آنها، مشکلات جدی داریم. این روند، هشدار جدی می‌دهد که اگر چاره‌ای اندیشیده نشود، در مقاطع تاریخی خاص که نیاز به انسجام اجتماعی داریم، ضربه‌پذیر خواهیم بود و توسعه پایدار کشورمان با مشکلات جدی مواجه خواهد شد.

بازسازی سرمایه اجتماعی یک فرایند است و مستلزم فرایندسازی؛ نه یک پروژه که صرفاً با برنامه‌ریزی و نوشتن یک برنامه و تخصیص بودجه مشکل قابل حل باشد. برخی فرایندهای مخرب باید متوقف شود و برخی فرایندهای سازنده جدید باید به وجود آید تا نگرشها و رفتارها تغییر یابد و سرمایه اجتماعی افزایش پیدا کند. به همین دلیل، برای یافتن راه حل کاهش سرمایه اجتماعی در کشورمان و پیدا کردن اشکال، باید از نظریه پردازی‌های خام خارج شده، نظریاتی ارائه دهیم که ضمن پرداختن به سیاستگذاری‌های کلان، متناسب با ساختار و شرایط سیاسی و اجتماعی کشورمان، اصلاح و تکمیل شده باشد. به دیگر سخن؛ لازم است نظریات بومی‌سازی شوند.

به نظر ما اگر چه مفهوم سرمایه اجتماعی ریشه در تفکرات غربی دارد و دور از مفاهیم توحیدی است، ولی می‌شود آن را از زیربنای الحادی آن جدا کرد و در جهت بومی‌سازی، به نمودها و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در کشورمان که رنگ و بوی هویتی‌مان را دارد و بر اساس آیین، اصول، ارزشها و احساسات مشترکمان بنا شده، توجه کرد.

بر این اساس و با توجه به اینکه تشیع از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویتی ایرانیان است، برای ارتقای سرمایه اجتماعی در کشورمان باید به منابع بکر شیعه که در فرهنگ مردم این سرزمین وجود دارد و می‌تواند انگیزه‌های قوی و مؤثری برای سرمایه اجتماعی محسوب شود، مراجعه کنیم.

با توجه به اینکه در تفکر شیعه، اولین و مهم‌ترین جلوه دینداری و راه نجات مردم، التفات به ائمه اطهار(ع) و پیروی از دستورات، روش و منش آنان در حوزه سیاست و اجتماع است، تلاش می‌شود راه‌های تقویت سرمایه اجتماعی در کشورمان را با توجه به آموزه‌های امامت شیعه بحث و بررسی کنیم و به این سؤال پاسخ دهیم که امامت شیعه چه ظرفیتهایی در ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی در ایران دارد.

نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی 101

گفتنی است که، هر چند در امامت به طور مستقیم از اصطلاح سرمایه اجتماعی سخنی به میان نیامده، ولی محتوای آن در اندیشه و سیره عملی ایشان تبلور یافته است؛ مفاهیمی چون: وحدت، تفاهم، اخوت، اعتماد، صداقت، تعهد و وفاداری، به وفور در آموزه‌های آن بزرگواران یافت می‌شود که تبیین آنها نقشی راهگشا در تولید سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در کشورمان خواهد داشت. لذا با بازخوانی شش مؤلفه هنجاری سرمایه اجتماعی و نگاه ائمه(ع) به عنوان مفسران و باطن دین، دلالت‌های مفهومی هنجارهای سرمایه اجتماعی در مجموعه آموزه‌های اخلاقی امامت بررسی و با تمرکز بحث در حوزه هنجارها تلاش شده است ارتباط علمی مورد توجه قرار گیرد و به این سؤال اصلی پاسخ داده شود که عناصر اصلی و دلالت‌های مفهومی هنجارهای سرمایه اجتماعی در مجموعه آموزه‌های اخلاقی امامت کدام است.

(ب) روش‌شناسی

با توجه به ویژگی‌های موضوع که جنبه اکتشافی دارد، این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی است و از روش تاریخی - تفسیری نیز استفاده شده است. در جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، از روش اسنادی - کتابخانه‌ای - تحلیلی استفاده شده و با مراجعه به متن سخنان ائمه اطهار(ع)، برای تأیید دستگاه مفهومی گام برداشته شد. در کنار آن با لحاظ ابعاد عینی و ذهنی و سطوح خرد و کلان سرمایه اجتماعی، هر مؤلفه و شاخص بحث شده است.

(ج) پیشینه تحقیق

فصیحی (1386) در پژوهشی ارتباط میان دین (متغیر مستقل) و سرمایه اجتماعی (متغیر وابسته) را تحلیل و بررسی کرده است. برای دستیابی به این هدف، پس از بحث و بررسی «سرمایه اجتماعی» به عنوان مفهومی ترکیبی از منظر جامعه‌شناسان کلاسیک و صاحب‌نظران، به عناصر کیفی سرمایه اجتماعی مانند اعتماد و آگاهی اجتماعی و عناصر کمی آن مانند میزان مشارکت و ارتباطات اشاره شده است. با روشن شدن عناصر سرمایه اجتماعی، مهم‌ترین آموزه‌های دین که در ایجاد دو سنخ عناصر سرمایه اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کنند، تحلیل و بررسی شده‌اند. از دیدگاه فصیحی، دین از راه‌های گوناگون، نقش مهمی در ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند؛ زیرا بیشتر آموزه‌های مؤثر در ایجاد سرمایه اجتماعی منحصر به دین‌اند. در نتیجه، هیچ پدیده دیگری نمی‌تواند بدیل دین قرار بگیرد و کارکرد و نقش دین را در این زمینه ایفا کند. لذا با توجه به نقش دین در ایجاد سرمایه اجتماعی، به مثابه ملات ساختمان جامعه نوین، نظریه

102 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 78

«عرفی شدن» و بی‌نیازی جوامع از دین یا راندن آن از زیست جهان جمعی به تاریکخانه فردی به بهانه بی‌کارکرد شدن یا کارکرد نداشتن آن، به چالش کشیده می‌شود.

کتابی و همکاران (1383) در پژوهشی بر اساس شیوه مطالعات اسنادی و پیمایشی، رهیافتی را مطرح می‌کنند که در قالب آن، از یک سو دین به عنوان نظامی کثیرالاجزا از طریق ابعاد متعدد خود (اعتقادی، عاطفی، مناسکی، شناختی و پیامدی) فعلیت سرمایه اجتماعی را محقق می‌کند و از سوی دیگر سرمایه اجتماعی نیز چونان پدیده‌ای نیرومند از طریق سطوح ماهوی (ایجاد شبکه‌های اعتماد و پیوند نیرومند کنشگران) و سطوح صوری و پیامدی (انجمنهای داوطلبانه و هنجارهای دستوری)، زمینه ایجاد توسعه اجتماعی و فرهنگی پایدار را فراهم می‌آورد. بر این اساس، آنها در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که هر چه افراد جامعه‌ای مذهبی‌تر باشند، به همان نسبت سرمایه اجتماعی آنان نیز افزایش خواهد یافت و هر چه میزان سرمایه اجتماعی بیشتر باشد، توسعه فرهنگی و اجتماعی نیز به تبع آن بیشتر خواهد شد.

نعمت‌اللهی و همکاران (1392) به بررسی سرمایه اجتماعی در سه بُعد مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی و عوامل مؤثر بر آنها در بین دانشجویان دانشگاه امام علی (ع) پرداختند. نتایج حاصل از پژوهش آنان نشان می‌دهد که هر چه میزان تعلقات تاریخی، تعهدات فرهنگی و اعتقادات دینی دانشجویان افزایش یابد، میزان اعتماد و انسجام و مشارکت اجتماعی و در کل، سرمایه اجتماعی دانشجویان افزایش می‌یابد.

گنجی و هلالی (1390) در پژوهش خود تلاش کردند به این سؤال پاسخ دهند که چه رابطه‌ای بین گونه‌های متفاوت دینداری و سرمایه اجتماعی وجود دارد. در این پژوهش پس از بررسی نظریات مطرح در زمینه موضوع، نتیجه گرفته‌اند که هویت دینی، که متشکل از بُعد دینداری، بُعد تعلقی و بُعد تعهدی است، دستاوردهای زیادی در جامعه دارد که از آن جمله می‌توان به جهت بخشیدن زندگی افراد، ایجاد رویکرد مثبت به آینده و تقویت روحیه امیدواری و نشاط برای آینده بهتر، پاسخ دادن به پرسشهای بنیادین و عمیق انسان در زندگی، ایجاد روحیه همدلی، همبستگی و انسجام در جامعه که از مصادیق سرمایه اجتماعی است، اشاره کرد. بنابر این، با افزایش هویت دینی افراد جامعه، به ویژه در ابعاد تعهدی دینداری، میزان حضور جمعی افزایش یافته و در نتیجه، سرمایه اجتماعی جامعه بالاتر می‌رود. به طور کلی، نتایج حاصل از این پژوهش بیانگر آن است که گونه‌هایی از دینداری که دارای عناصر جمعی‌اند (همانند گونه‌های فقهی - سیاسی، مناسکی و تعهدی - تعلقی)، با سرمایه اجتماعی رابطه مثبت دارند و موجب تقویت آن می‌شوند و

نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی 103

گونه‌هایی از دینداری که عناصر فردی در آنها غالب است (همانند گونه‌های غیر رسمی و بی‌واسطه)، رابطه منفی با سرمایه اجتماعی دارند.

دورکیم (1912) در کتاب «صور بنیانی حیات دینی»، به بررسی خاستگاه نخستین شکل دین پرداخته است. وی بر این باور است که تشریفات مذهبی، هسته اجتماعی ادیان‌اند. احساسات مذهبی که در این اجتماعات به وجود می‌آید، نیرویی است که یکپارچگی و انسجام اجتماعی را تقویت می‌کند. این تشریفات مذهبی برای کارکرد مناسب زندگی معنوی جامعه، درست به اندازه غذا برای حفظ حیات جسمی ضرورت دارد.

گریلی (1997) در پژوهشی با عنوان «آن سوی جامعه مدنی آمریکا، مذهب و سرمایه اجتماعی»، به بررسی رابطه دینداری با سرمایه اجتماعی پرداخته و نشان داده در کشورهایی که سطح دینداری پایین است، سطح سرمایه اجتماعی و به ویژه مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی نیز در سطح پایینی قرار دارد.

والر (2011) در تحقیقی با عنوان «سازمان دینی و سرمایه اجتماعی»، به بررسی دین در جوامع فرصت‌محوری و پست‌مدرن پرداخته است و از سازمانهای دینی در این جوامع، به عنوان پل ارتباطی بین مردم و جامعه یاد می‌کند؛ به گونه‌ای که هر چه این ارتباط قوی‌تر باشد، سرمایه اجتماعی بیشتر در جامعه یافت می‌شود.

در پایان با توجه به مطالعات انجام گرفته، می‌توان ادعا کرد که پیرامون موضوع مقاله، تحقیق علمی و مدوئی تا کنون صورت نگرفته و پژوهشهای موجود تلاش کرده‌اند با توصیف و تبیین برخی از گزاره‌های دینی، به ارتباط دین و سرمایه اجتماعی بپردازند. مطالعات لاتین نیز به طور عمده ماهیت بومی داشته و به وضعیت کشورهای خاصی اشاره دارند که علاوه بر عدم امکان قابلیت استناد، اغلب قرابتی با مؤلفه‌های فرهنگی شیعه ندارند؛ در حالی که تمرکز بحث در این مقاله، بر این مطلب است که امامت شیعه با شاخصهایی همچون: عصمت، علم و ولایت الهی، ضمن ارائه بهترین منظومه معرفتی و هنجاری سرمایه اجتماعی، مشروعیت‌بخش و ضامن اجرا و گسترش سرمایه اجتماعی است.

د) ادبیات تحقیق

1. سرمایه اجتماعی و اهمیت آن

هر چند نمی‌توان توسعه اجتماعی را به لحاظ مفهومی به سرمایه اجتماعی تقلیل معنایی داد، اما بدون تردید می‌توان گفت سرمایه اجتماعی بخش مهمی از فضای مفهومی توسعه اجتماعی را پوشش می‌دهد؛ زیرا

سرمایه اجتماعی منبعی برای تسهیل روابط میان افراد است و نهادها، هنجارها، اعتماد، آگاهی و بسیاری از دیگر موارد حاکم بر روابط و تعاملات میان افراد را در بر می‌گیرد و توانایی افراد را برای کار کردن با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک افزایش می‌دهد و می‌تواند پیامدها و نتایج بسیار مثبتی بر عملکرد افراد و جوامع داشته باشد. (مؤیدفر، 1382: 32)

سرمایه اجتماعی از طرق مختلف می‌تواند در بهبود نهادهای اجتماعی و تسهیل در روند توسعه مؤثر باشد. در بعد اجتماعی به قول دوتوکویل، سرمایه اجتماعی مانند یک چسب، اجتماع را به هم پیوند می‌دهد (فیلد، 1386: 13) و با اعتمادبخشی، ضمن دادن احساس امنیت به فرد، به برقراری ارتباطات اجتماعی و عمق‌بخشی به آن کمک می‌کند و با گسترش مشارکت، از فردگرایی مفرط و ضد اجتماعی افراد جلوگیری می‌کند (تحقیقی، 1382: 22؛ فیلد، 1386: 98). در نتیجه با بهبود کیفیت زندگی، شاهد کاهش جرائم و گسترش تبعیت از هنجارهای اجتماعی خواهیم بود.

در جامعه توأم با سرمایه اجتماعی، هنجارهای مشوق همکاری و مشارکت میان اعضای یک گروه به وجود می‌آید؛ به گونه‌ای که حتی می‌توان سرمایه اجتماعی را شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی دانست که باعث تنظیم رفتار موجود، معنادهی به زندگی، خلق ارزشها و آرمانهای اجتماعی و تشویق همکاری و مشارکت میان اعضای گروه می‌شود و با ضمانتهای اجرایی بیرونی، مانند طرد فرد از گروه و تنبیه او و درونی، مانند عذاب وجدان و احساس گناه و با خلق هزینه‌هایی برای اعضا، احتمال سرپیچی فرد را کاهش می‌دهد. بدین ترتیب، یافتن و مجازات هنجارشکنان، آسان؛ هزینه‌های فساد، افزایش و وسوسه هنجارشکنی کاهش می‌یابد و در مقابل، با تضعیف سرمایه اجتماعی، اعتماد و انسجام اجتماعی کاهش یافته، جامعه به سوی فروپاشی حرکت می‌کند (نصوحیان، 1387: 172). این کارکردهای مهم منجر به تداوم نهادهای اجتماعی در قالب هنجارها و عمیق‌تر شدن ارتباطات و افزایش مشارکتهای مختلف اجتماعی و انسجام اجتماعی می‌شود و با امنیت بخشیدن به فرد و فراهم کردن زمینه‌های ارتباطات اجتماعی، منبع اصلی شکل‌گیری گروههای اجتماعی به حساب می‌آیند که انسانها را مانند یک چسب به هم پیوند می‌زند.

در بُعد اقتصادی، وجود سرمایه اجتماعی، زمینه افقی شدن ساختارهای مدیریتی و کاهش کنترل‌های انسانی و به دنبال آن، کم شدن هزینه‌های کنترلی را فراهم می‌آورد (تاجبخش، 1384: 177) و نیز با ارائه افق بلندمدت زمانی برای تفکر و برنامه‌ریزی، سرمایه‌گذاری و اعتماد به آینده افزایش یافته، زمینه شکوفایی خلاقیتها و فراهم شدن رشد و توسعه کشور فراهم می‌شود (تحقیقی، 1382: 27). این اثر تا بدانجاست که گفته می‌شود در ازای هر هفت درصد رشد شاخصهای سرمایه اجتماعی، سرمایه‌گذاری افزایش یافته و یک دهم درصد به تولید ناخالص ملی اضافه می‌شود. بدین ترتیب می‌توان تقویت سرمایه اجتماعی را در کنار سرمایه‌های اقتصادی و انسانی، بخشی از ثروت ملی به حساب آورد که بستر مناسبی برای بهره‌برداری از سرمایه انسانی و فیزیکی (مادی) و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود و در نتیجه اعتماد ایجاد شده به

105 **◆** نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

وسیله آن، جامعه نیاز کمتری به سازوکارهای رسمی مبادلات خواهد داشت (تاجبخش، 1384: 175) و کارایی نهادها و کاهش هزینه‌ها و کسب سود بیشتر در جامعه تحقق پیدا می‌کند (دهقانی، 1389: 40)؛ به گونه‌ای که حتی در سرمایه‌گذاری‌های غیر پیشرفته نیز می‌تواند باعث افزایش بهره‌وری شود (تاجبخش، 1384: 176). در بحث تولید نیز با تقویت سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی میان کارگران و کارفرمایان افزایش یافته، مشکلات کارگری کاهش می‌یابد و با گردش آزاد اطلاعات و عقلانیت، زمینه سرمایه‌گذاری بهینه فراهم می‌شود. (منظور، 1387: 118-115)

در بُعد سیاسی، وجود سرمایه اجتماعی باعث تقویت اعتماد جامعه به نظام سیاسی و افزایش مقبولیت اجتماعی آن می‌شود که در نتیجه آن، ثبات اجتماعی و سیاسی افزایش یافته و نیاز به استفاده از ابزارهای اعمال اقتدار و کنترل، کاهش می‌یابد و به جای صرف هزینه‌های مادی، انسانی و معنوی برای آنها، این هزینه‌ها صرف توسعه می‌شود. از طرف دیگر، قدرت دولت برای مواجهه با چالش‌های توسعه افزایش یافته و ضمن ایجاد رضایت و اعتماد عمومی، از دگرگونی‌های انقلابی جلوگیری شده و توانایی بین‌المللی نظام سیاسی و کارایی آن افزایش می‌یابد.

2. هنجارهای اجتماعی و شاخصهای آن

هنجار در لغت به معنی گشتن، گردیدن، راه و روش رسیدن به یک هدف، قاعده و قانون آمده (دمخدا، 1337، ج 49: 308) و در مقابل، ناهنجار در زبان عامیانه مفهومی آزردهنده و نامناسب دارد (رفعی‌پور، 1382: 185). در تعریف اصطلاحی، هنجارها عبارتند از: مقیاس و قاعده رفتار و تنظیم روابط که در برگیرنده مجموعه آداب و رسوم و بایدها و نبایدهای رسمی و غیر رسمی می‌شوند که به تنظیم رفتار کنشگران اجتماعی می‌پردازند و اکثریت از آن پیروی می‌کنند و عدم پیروی از آنها موجب اعتراض دیگران می‌شود و مجازات در پی دارد (همان). هنجارها زاده تکرار روابطند؛ زیرا افراد می‌آموزند در صورت رعایت برخی آداب، بهتر می‌توانند منافع خود را تأمین کنند (ردادی، 1387: 191) و فرد را وادار می‌سازند تا نفع خویش را رها کرده، در جهت منافع جمع عمل کند (تاجبخش، 1384: 63). همچنین با ایجاد درک مشترک از کنشهای بین گروهی و پیش‌بینی‌پذیر کردن اعمال افراد، به حفظ انسجام اجتماعی کمک می‌کنند و از همین طریق باعث معنا گرفتن زندگی اجتماعی و خلق آرمانها و ارزشهای اجتماعی می‌شوند و به واسطه جامعه‌پذیری و درونی شدن، نیاز به ابزارهای کنترلی را کاهش می‌دهند. (ردادی، 1387: 186)

3. مهم‌ترین شاخصهای هنجارهای سرمایه اجتماعی

یک (همیاری): همیاری به احساس درونی افراد برای کمک به دیگران و به اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند، اشاره دارد و باعث ایجاد تعادل بین منافع فردی و جمعی می‌شود (کریشنا و شردر، 2000). همچنین میزان ریسک‌پذیری و قابل اعتماد دانستن محیط زندگی از نظر فرد را افزایش می‌دهد. (گروتات و همکاران، 2005)

106 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 78

دو) همکاری: همکاری جمعی مردم برای دستیابی به نتیجه یا هدفی مشترک (همان، 2005)، عدم تظاهر در رفتار، پابندی به قول و قرارها و توجه به پرورش وجدان جمعی، توانایی نظارت و کنترل فردی و گروهی و ایجاد اعتبار و شهرت جمعی مشترک که در سایه عدالت و مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در مقابل عملکرد محقق می‌شود.

سه) ظرفیت پذیرش تفاوتها (مدارا): اشاره به این دارد که افراد تا چه حد هنجارها، سبک زندگی و عقایدی را که متفاوت از آنچه خود دارند، می‌پذیرند و به آن احترام می‌گذارند (اسماعیلی، 1385: 310)، که این مهم، توانایی حل مسائل را در افراد افزایش خواهد داد.

چهار) ارزش زندگی: احساس رضایتمندی فرد از زندگی و با ارزش دانستن خود در جامعه و باور به اینکه جامعه نیز متقابلاً احترام لازم را به آنها می‌گذارد (بولن و اونیکس، 1998). این مهم باعث ایجاد احساس امنیت و آسودگی مردم خواهد شد و آرامش و امید به آینده‌ای بهتر را تقویت خواهد کرد.

پنج) وساطت اجتماعی: حضور فعال فرد به عنوان میانجی‌گر در حل اختلافات و منازعات موجود میان آشنایان، همسایه‌ها، همکاران یا همشهریان (اسماعیلی، 1385: 310) که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل‌دهی به روابط و سازنده شبکه‌های حمایتی بالقوه است. (همان)

شش) حمایت اجتماعی: حمایت افراد از یکدیگر که به صورت مالی و عاطفی در زمان نیازمندی به عنوان بخشی از حیات روزمره صورت می‌گیرد (مرکز آمار استرالیا، 2003) و بهره‌مندی افراد از احساس تعلق و تعهد پذیرش از سوی دیگران و احساس راحتی آنها در محیط همسایگی و اجتماع محلی و گروه‌هایی که افراد در آنها عضویت داشته یا در آنها مشارکت دارند. (گرونت و همکاران، 2005)

4. شاخصهای ارزشی و هنجاری سرمایه اجتماعی ارائه شده توسط امامت

یک) امامت و همیاری

امام معصوم (ع) با داشتن ویژگی‌های اختصاصی، همچون عصمت و ولایت در تشریح، در کنار خدا و رسولش قرار می‌گیرد و او را از هر ضعف، فساد و جهلی دور می‌کند: «ما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى یوحى» (نجم: 3-4). او با مد نظر قرار دادن عقل و استفاده از پیامبر درونی، نظام ارزشی مبتنی بر مؤلفه‌هایی چون: رأفت، رفق و مدارا، تواضع، عطف و همیاری را حاکم می‌کند و جامعه‌ای ایجاد می‌کند که کنشها در آن فرا مادی و هدف آنها کمال واقعی انسان و تقرب به خداوند است و از خودخواهی در آن، به عنوان مهم‌ترین مانع همیاری، خبری نیست (فتحی، 1392: 90). معصوم در حقیقت نمونه کاملی از انسانی الهی است که همه به الگوگیری و رهبری او نیازمندند (همان: 13) و قبل از دیگران و بیش از دیگران به آنچه می‌گوید عمل می‌کند. «زهد و صفا»، «سوز و خلوص» و «عشق و شهادت» او، به عنوان الگوی مطمئن و

107 نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

اطمینان‌بخش (قرائتی، فیشها، امید و ناامیدی)، امام را محور همیاری، وحدت و یگانگی انسانها قرار می‌دهد (همان: 48) و روابطی ایجاد می‌کند که در آن، افراد لزوماً به دنبال نفع دنیوی نیستند و هر گاه رشته شبکه‌ها و روابط به هر دلیلی از سویی قطع شود، به دنبال اصلاح روابط و برقراری ارتباط مجددند (همان: 88 و 183). بدین ترتیب، احساس درونی همیاری، به عنوان یکی از مؤثرترین عوامل تقویت آن شکل می‌گیرد (دفلور و همکاران، 1371: 117) و تقوا و مراقبت درونی، به معنای خصوصیت و حالت درونی که موجب می‌شود افراد به طور خودجوش و با احساس مسئولیت از هنجارهای خاصی پیروی کنند (میران و صمدیان، 1388: 129)، به طور مؤثری مطرح می‌شود و خصوصیات ریز اخلاقی، رفتاری، فردی و اجتماعی متقین و ارتباط این مؤلفه‌ها با همدیگر به طور دقیقی بیان می‌شود. هم رابطه فرد با خداوند مورد توجه است و هم رابطه او با دیگر انسانها و مردم. متقین به عبادت مشغولند، قرآن را جزء به جزء با تفکر و تدبیر تلاوت می‌کنند و اشتیاقی که برای رسیدن به بهشت و حضور در بارگاه ربوبی با مرور بر آیات مربوطه پیدا می‌کنند، آنان را به نیکوکاری و خدمت به جامعه برمی‌انگیزد و تبدیل به انسانهایی می‌کند که در راه هدایت، با نشاط، انرژی‌دهنده و شادی‌آفرین‌اند و با دلسوزی سعی می‌کنند آنچه صلاح مردم است، برای آنان فراهم آورند و به هنگام برخورداری از نعمتهای الهی، ضمن حفظ تعادل، دچار کبر و غرور نشوند (همان: 148). به حقوق دیگران توجه دارند و در عین اینکه از مواهب دنیا استفاده می‌کنند، به صورت معقول در حفظ آبروی خود و دیگران می‌کوشند (نهج‌البلاغه: نامه 27). بدین ترتیب؛ تقوا، شادابی و صداقتی ایجاد می‌کند که باعث تقویت همیاری و احساس درونی افراد برای کمک به دیگران و به اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند می‌شود و سایه رحمت و دگردوستی را بر سر مردم می‌گستراند و در بهبود سرمایه اجتماعی و پیشگیری از بسیاری از مشکلات روحی، روانی، تنشهای عصبی و افسردگی‌ها نقشی بسیار مؤثر ایفا می‌کند.

دو) امامت و همکاری

عدالت از عوامل بسیار مؤثر در تحقق همکاری است و در تعالیم و آموزه‌های ائمه (ع) به عنوان مفهومی جامع و وسیع و در برگیرنده همه ابعاد سیاسی، اقتصادی، اداری و سازمانی مطرح می‌شود (کلینی، بی‌تا، ج 2: 14 و 144-145؛ نیسی، 1366: 394). عدالت آن بزرگواران از دو جهت بی‌ظن است: نخست اینکه، دیدگاه آنان از عدالت اجتماعی با ایمان آنان، به عنوان انسانهایی که از عدالت و حکم وجدان منحرف نشده‌اند، منطبق و همسان است و دوم اینکه، تنها رهبرانی‌اند که به این دیدگاه جنبه عملی دادند و عدالت اجتماعی را با مسئولیت اجتماعی و رابطه غایی میان انسان و مواهب عالم خلقت که رابطه‌ای کلی و عمومی است، بیان می‌کنند. چنانچه امام علی (ع) در روزهای اول حکومت خود به مردم فرمودند: «فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم» (نهج‌البلاغه: خطبه 167)؛ شما مسئولیت دارید و مکلفید و حقوقی بر عهده شماست، حتی نسبت به چهارپایان و زمین.

دوری از خودپسندی و عدم تظاهر در رفتار نیز در بحث همکاری بسیار مهم است؛ زیرا خودخواه و ریاکار، اجتماع انسانها را پراکنده می‌کنند. ائمه(ع) بر دوری از خودبینی و خودپسندی و رعایت تواضع، ادب، فروتنی و افتادگی در برابر مردم بسیار تأکید کرده‌اند. بی‌شک، تحقق فروتنی و افتادگی در اعمال و رفتار مردم و شهروندان، منجر به تقویت سرمایه اجتماعی در سطوح خرد و کلان جامعه اسلامی می‌شود.

در همکاری، وجود اعتبار و شهرت جمعی مشترک بسیار ضروری است و این مهم بدون خوش‌گمانی افراد نسبت به هم تحقق نمی‌یابد. در واقع؛ این صفت از صفات شایسته اخلاقی و امری درونی و قلبی است که آثار بیرونی آن در رفتار با مردم مشخص می‌شود و سبب ایجاد روابط صمیمی بین افراد و پرورش وجدان و همکاری جمعی خواهد شد(علینی و همکاران، 1393: 150). در آموزه‌های امامت، خوش‌گمانی به دیگران (کلینی، بی‌تا: ج 2: 362) از اخلاق عاقلان(نیمی، 1366: 253) و نیکی و عبادت شمرده شده و از اسباب جلب دوستی و محبت محسوب می‌شود(همان: 66). در مقابل، بدگمانی مساوی با بی‌دینی محسوب شده(نهج‌البلاغه: حکمت 1051) و بدترین مردم کسی است که به هیچ کس اعتماد ندارد.(همان: حکمت 360)

حُسن خلق(خوش‌برخوردی)، حُسن معاشرت(ادب)، خوش‌اخلاقی، برخورد نیکو در معاشرت با دیگران و داشتن زبان نرم و خوش، از اصول شکل‌گیری همکاری جمعی است که در آموزه‌های امامت، نیمی از عقل‌مداری محسوب شده(مجلسی، 1371، ج 100: 238)، بر آن تأکید شده(کلینی، بی‌تا، ج 2: 165) و از شیعیان خواسته شده است از سبک کردن، تحقیر و مقابله به مثل در برابر تحقیر دیگران بپرهیزند(نیمی، 1366: 24، 213 و 435-436). مسخره کردن مؤمن، برجسته نمودن نقضهای ظاهری او و سرزنش وی به خاطر خطاهایی که خواسته یا ناخواسته مرتکب می‌شود، از مصادیق هتک آبروی محسوب شده و در آموزه‌های امامان(ع) از آن نهی شده است(نهج‌البلاغه: حکمت 101 و نامه 53: کلینی، بی‌تا، ج 8: 35). بدیهی است که توجه به این امور، موجب رفع کینه و کدورت و نزدیکی افراد به یکدیگر می‌شود. این امر نه تنها منجر به تقویت سرمایه اجتماعی به شکل درون‌گروهی می‌شود، بلکه سرمایه اجتماعی بین‌گروهی را نیز در جامعه بشری تقویت خواهد کرد و موجب همزیستی مسالمت‌آمیز آحاد مردم خواهد شد.

همکاری بدون پایبندی به قول و قرار و امانتداری امکان‌پذیر نیست و در آموزه‌های امامت نیز به آن تأکید و از نشانه‌های دینداری شمرده شده است. نکته مهم در اینجا این است که دایره این مسئله نه تنها شامل خیانت نکردن به خدا و پیامبرش است، بلکه به فرموده امام صادق(ع)، شامل خیانت نکردن به مردم در همه ابعاد می‌شود(مجلسی، 1371، ج 71: 222). برای مثال، اموال مؤسسات دولتی جزء دارایی‌های عمومی یا بیت‌المال است که در دست کارمندان به امانت سپرده شده و هر فردی به تنهایی موظف به حفظ و نگهداری و استفاده صحیح و قانونی از آنهاست و حیف و میل و استفاده شخصی و ناصحیح از آن، خیانت به اموال مسلمانان و گناهی نابخشودنی است که در واقع، خیانت به خود نیز محسوب می‌شود. کم‌کاری،

نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی 109

گران‌فروشی، کم‌فروشی، حقوق گرفتن و کار نکردن، همه از مصادیق خیانت محسوب می‌شوند و حتی این مسئله تا بدانجا گسترش می‌یابد که ناموس و اسرار مردم، همچون اموالشان محترم است و اگر به شکلی در اختیار دیگران قرار گیرد، به منزله خیانت است. نگاههای هوس‌آلود به ناموس مردم و دست‌درازی به آنها، همچنین افشای راز و محتوای پرونده‌ها و نامه‌های مردم، خبر دادن از وضع داخلی افراد، اطلاع و آگاهی از عیوب و نقاط ضعف آنان و بر ملا کردن آن، خیانت محسوب می‌شود. در شکلی وسیع‌تر، مجالس و هم‌نشینی‌ها نیز از امانات شمرده می‌شوند؛ اتفاقاتی که در یک مجلس یا در گفتگوهای خصوصی افراد می‌افتد، باید به عنوان امانت نزد افراد بماند و به خارج از مجلس درز نکند (کلینی، بی‌تا، ج 8: 147؛ ج 2: 225؛ تیمی، 1366: 24). این امر موجب حفظ اعتماد میان افراد حاضر در جلسه و رفع نگرانی آنان از فاش شدن رازهایشان می‌شود. سفارش به عیب‌پوشی مسلمانان نیز در این راستا قرار دارد، امام حسین (ع) می‌فرمایند، وقتی برادر دینی‌ات از تو جدا شد، سخنی پشت سر او مگو، مگر اینکه دوست داری او در پشت سر تو آن را بگوید (مجلسی، 1371: ج 78: 127). بدین ترتیب، بر فرض آگاهی افراد از عیوب دیگران، بر آنان واجب است که از فاش کردن آن خودداری کنند و با حفظ آبروی افراد، اعتماد به صاحب عیب را از بین نبرند. اصولاً سفارش بر این است که مسلمانان به دنبال یافتن عیوب یکدیگر نباشند و اموری را که مردم می‌خواهند پنهان بماند، نباید پیگیری و فاش کنند و چنانچه به صورت اتفاقی متوجه چنین اموری شدند، با کمال امانتداری آن را بپوشانند. تمامی آنچه ذکر شد، در تقویت همکاری و سرمایه اجتماعی بسیار مؤثرند. (کلینی، بی‌تا، ج 8: 18)

سه) امامت و ظرفیت پذیرش تفاوتها

اگر چه رعایت هنجارها برای زندگی اجتماعی بسیار مهم است و بی‌توجهی به آنها زندگی اجتماعی را مختل و جامعه را عملاً فلج می‌کند (رفع‌پور، 1382: 187)، ولی نمی‌توان گفت که همه هنجارها مفیدند؛ چه بسا هنجارهایی که روابط اجتماعی را در مسیر ارضای نیازهای فطری تنظیم نمی‌کنند و راه شکوفایی و تعالی انسان را سد می‌کنند. به همین سبب و به منظور تعالی جامعه، توجه به ویژگی هنجارها و مفید بودن آنها ضروری می‌نماید. در درجه اول باید گفت که آموزه‌های امامت ارزشهایی را مطرح می‌کنند که واقعی (مطلق) و حقیقی‌اند و اصول آنها در دیگر ادیان الهی و در جوامع انسانی، پذیرفته و تأیید شده‌اند و مطابق با عقل، فطرت و نیازهای واقعی انسانها قرار دارند. طبیعی است که این ارزشها به هنگام تقابل با منافع شخصی یا با ارزشهای اجتماعی، نقش کنترل‌کننده را ایفا می‌کنند و باعث کاهش اختلافات و تفاوتها و حفظ و استمرار سرمایه اجتماعی در جامعه می‌شوند.

نکته‌ای که ذکر آن ضروری است، اینکه شیعیان در برابر تفاوتها و عقاید متفاوت باید ضمن اولویت دادن به موازین شرعی، به حفظ احترام و آبروی خود و دیگران نیز توجه داشته باشند؛ زیرا حفظ آبرو، از انگیزه‌ها و عوامل مؤثر در کنترل اعمال و رفتار و شیوه زندگی مردم و از عوامل مؤثر پیروی مردم از

110 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 78

هنجارهای اجتماعی است. لذا تقویت این انگیزه و تشویق افراد به حفظ آبروی خود و دیگران، برای بهبود و اصلاح بسیاری از امور لازم است (همان: 233). به همین سبب، فرد شیعه باید در عملکرد خود شرایط جامعه و برداشت مردم را نیز لحاظ کند و با بی‌توجهی به هنجارها، خود را در معرض بگومگوها یا تهمت دیگران قرار ندهند (نهج البلاغه: حکمت 159) و با توجه به هنجارهای مفید و توصیه شده، ضمن حفظ شئون اسلامی و حسن معاشرت در جامعه (مردم‌داری) و همراهی با مردم در اخلاق و عادات پسندیده و افعال نیکو (همان، خطبه 192)، در برخورد با عقاید متفاوت با حسن خلق برخورد کرده و با گذشت و مدارای آگاهانه در برابر دیگران، حتی مخالفان و اقلیت‌های دینی و برخورد منطقی و دور از توهین و ارائه استدلال‌های درست، به دفاع از عقاید خود بپردازد و عفو و بخشش و مدارا با مردم را از اصول زندگی خود قرار دهد (صدق، 1382: 290؛ تیمی، 1366: 445). امامان (ع) در مواجهه با مخالفان خود، تا آنجا که شرع اجازه می‌داد و به ویژه هنگامی که به شخص خودشان جفا یا توهینی صورت می‌گرفت، با عفو و مدارا برخورد می‌کردند و از شیعیان نیز می‌خواهند که گذشت را پیشه خود سازند (صدق، 1382: 1280؛ کلینی، بی‌تا، ج 2: 117) و آن را نصف عقل برمی‌شمرند. (ابن شعبه، 1376: 443-403)

وجود حلم، آرامش نفس و صبر و بردباری در برخورد با سایر افراد، در سطوح خرد و کلان، موجب نزدیکی دلها و تقویت مدارای اجتماعی می‌شود. بدون صبر نمی‌توان عقلانی رفتار کرد و نیروی تعاون و تعامل اجتماعی را تقویت کرد. در فرهنگ اهل بیت (ع) به این مهم، تأکید و از لوازم حفظ ایمان و عمل صالح برشمرده شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: از دو خصلت پرهیز: بیتابی و تنبلی؛ زیرا اگر بی‌تاب و کم‌حوصله باشی، بر حق شکیبایی نکنی و اگر سست و تنبل باشی، حقی را نپردازی. (محمدی‌ری‌شهری، 1416، ج 3: 4869)

چهار) امامت و ارزش زندگی

انمه (ع)، مؤمنان را به حفظ عزت و کرامتشان، ترغیب و پیروان خود را از هر عمل و گفتار و قرار گرفتن در هر موقعیتی که سبب ذلت نفس و تحقیر شخصیت شود، نهی کرده‌اند (نهج البلاغه: نامه 31). انسان در این آموزه‌ها، عزت و کرامت دارد و شخصیتی برای خود قائل است که خداوند برای او به عنوان خلیفه‌الله رقم زده است و هیچگاه تحت تأثیر ثروت، قدرت، مقام و شهرت قرار نخواهد گرفت و با تهدید و تطمیع نمی‌توان در او نفوذ پیدا کرد. چنین شخصی، رابطه صمیمی خود را با افراد هم‌کیش و هم‌آیین خویش و دیگر انسانها بر اساس رضایت الهی تنظیم می‌کند و با اتصاف به صفت اخلاقی کرامت و بزرگواری و دوری از پستی و دنائت، کریمانه و بزرگوارانه به شخصیت و کرامت انسانها ارج می‌نهد و روابط اجتماعی و پیوندهای خود را در سطوح خرد و کلان جامعه بر اساس این ویژگی‌ها شکل می‌دهد (علینی و همکاران، 1393: 157). امام کاظم (ع) در این باره می‌فرماید: کسی که برادر مسلمان خود را گرامی بدارد، تا هنگامی که در این حال است، در سایه رحمت خداوند قرار دارد. (کلینی، بی‌تا، ج 2: 207)

111 نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

در این دیدگاه، انسان خُر است و از فرط ذلت نفس، برای امورمادی و دنیایی همانند سنگ زوزه نمی‌کشد و مانند کلاغ طمع نمی‌ورزد و اگر از گرسنگی هم بمیرد، دست نیاز و ذلت به سوی دیگران دراز نمی‌کند. در انجام کارهای اجتماعی نیز بر حفظ شخصیت خود و دیگر انسانها و داشتن نیت خوب و مقصد زیبا و عادت به کارهای زیبا تأکید می‌شود (نیمی، 1366: ح 6236). حضرت علی (ع) می‌فرماید: نیاز نیافتن به پوزش خواهی، عزت‌بخش تر از پوزش خواهی موجه است (نهج البلاغه: حکمت 329). ائمه (ع) از انسانها می‌خواهند که برای دیگران احترام و ارزش قائل شوند و می‌فرمایند: بزرگوار، نیکوکاری‌های خود را بدهی به گردن خود می‌داند که باید پردازد و فرومایه، احسانهای گذشته خود را بدهی به گردن دیگران می‌داند که باید پس بگیرد» (نیمی، 1366: ح 2031 و 2032)

پنج) امامت و وساطت اجتماعی

طبیعی است که عقلانیت شرط ضروری برای حضور فعال افراد در جامعه و حل اختلافات و منازعات است. در آموزه‌های امامت به انحای مختلف به این موضوع پرداخته شده و از عقل، به عنوان پیامبر درون و ارزشمندترین نعمتهای الهی تعبیر شده است. در این دیدگاه، عقل به مفهوم کلی آن؛ جامع انواع عقل (ابزاری، عملی، نظری)، قوه تشخیص و ادراک، وادارکننده انسان به نیکی و صلاح، بازدارنده او از شر و فساد و وسیله پرستش خدا و به دست آوردن بهشت معرفی شده و عاقل کامل کسی است که در برابر اوامر و نواهی خالقش کاملاً منقاد و مطیع باشد. حتی در روایات توضیح داده شده که پاداش و کیفر مردم در روز جزا، به مقدار عقل ایشان است؛ عقلی که انسانها را به سوی پیامبران الهی و راههای صحیح زندگی هدایت می‌کند و در بحث سرمایه اجتماعی، می‌تواند بسیار اثرگذار باشد.

حق‌گویی و قضاوت عادلانه نیز از لوازم میانجی‌گری و حل اختلافات و منازعات در جامعه محسوب می‌شود؛ به طوری که امام سجاد (ع) تمام دستورات دین را در این دو می‌داند (صدق، 1382: 113). امام علی (ع) نیز برای حل اختلافات و منازعات می‌فرماید: به معروف (کار نیک) فرمان‌دهنده و از منکر (کار زشت) بازدارنده باش و با کسی که از تو بریده، پیونددهنده و به کسی که تو را محروم کرده، بخشنده باش (نیمی، 1366: ح 587). امام کاظم (ع) نیز می‌فرماید: حق را بگو، اگر چه نابودی تو در آن باشد؛ زیرا نجات تو در آن است... تقوای الهی پیشه کن و باطل را فرو گذار، هر چند به ظاهر نجات تو در آن باشد؛ زیرا نابودی تو در آن است. (ابن شعبه، 1376: 408)

شش) امامت و حمایت اجتماعی

هدف امامت؛ تحقق حاکمیت الهی، استوارسازی ارزشهای انسانی و تکریم انسانهاست و به حسب این ماهیت و جوهر، در آموزه‌های آن، راهکارهای بسیاری برای حمایت اجتماعی از افراد وجود دارد. امام علی (ع) در فرمان خود به مالک اشتر می‌فرماید: مهربانی به مردم و دوست داشتن آنان و لطف در حق

ایشان را شعار دل خود ساز و چونان حیوانی درنده مباش که خوردنشان را غنیمت شماری؛ زیرا آنان دو گروهند، یا هم کیشان تو یا همانند تو در آفرینش اند. (نهج البلاغه: نامه 53)

در همین راستا، یکی از گسترده‌ترین مباحث در مذهب تشیع، توجه به اخوت اسلامی است که بر ارتباط میان افراد تأکید دارد و با ایفای نقش تارهای نامرئی، در ارتباط متقابل میان انسانها شبکه‌ای حامل سرمایه اجتماعی ایجاد می‌کند که در آن، محبت و نועدوستی محور قرار دارد و حمایت مالی و عاطفی افراد از یکدیگر و تقویت همبستگی و اتحاد جامعه، ارزش تلقی شده و از ارکان زندگی اجتماعی انسان تلقی می‌شود. این نهاد به مثابه یک سازمان بزرگ اجتماعی است که اعضای آن ضمن داشتن رابطه‌ای نزدیک با یکدیگر، از نظر سازمانی همه در یک رده قرار دارند و حقوق و تکالیفی چون: احترام به مؤمن، حفظ آبروی مؤمن، شاد کردن دل مؤمن، یاری برادر مؤمن، دفاع از حیثیت مؤمن، حقوق همسایگان، نهی از آزدن مؤمن و نهی از زیان به مسلمانان، بر آنان واجب است. این تعامل سالم و همگرایی که در سایه اخوت ایمانی شکل می‌گیرد، موجب می‌شود ضمن ایجاد جامعه‌ای منسجم، افراد جامعه در قالب پیکر واحدی درآیند که با اتحاد و همدلی، یار و یاور یکدیگرند و در سطح خرد و کلان، سرمایه اجتماعی درون گروهی و برون گروهی را شکل دهند.

مفهوم حمایت اجتماعی از طریق تأکید بر دگرخواهی و ترجیح منافع جمعی بر منافع فردی و شخصی، رفتار دواطلبانه، عدالت‌خواهی، فداکاری، خیرخواهی و سایر مفاهیم با مفهوم ایثار رابطه نزدیکی پیدا می‌کند. ایثار و انفاق در لغت به معنی برگزیدن، عطا کردن، غرض دیگران بر غرض خویش مقدم داشتن و منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن (دمخدا، 1337: ج 3: 368) آمده است. در واقع؛ گسترش ایثار باعث اوج‌گیری و رشد حمایت‌های اجتماعی می‌شود. به همین دلیل، ایثار یکی از مؤلفه‌های اساسی در نظریه سرمایه اجتماعی از منظر امامت معرفی می‌شود که بسیاری از مکاتب از آن بی‌بهره‌اند و بدین معناست که فرد با اینکه رفتار مثبت و اعتماد‌آمیزی از طرف مقابل نمی‌بیند، به ارتباط مثبت با او دست بزند و با بخشش و گذشت با دیگران رفتار کند. چنین انسانهایی در برابر کارهای خیر خود، هیچ پاداشی را از سوی مردم انتظار ندارند و به طور ارادی و برای یک هدف و آرمان مقدس و والا، تصمیم می‌گیرند و از داشته‌های خویش چشم می‌پوشند و دغدغه‌ها، دل‌نگرانی‌ها و منافع غیر را بر خود ترجیح می‌دهند و در راه برطرف کردن مشکلات فرا روی دیگران، گام برمی‌دارند.

امیرالمؤمنین (ع)، ایثار را بالاترین درجه ایمان (نیمی، 1366: 22) برشمرده، می‌فرماید: کسی که به مردم احسان کند، محبت و دوستی آنان با او پاینده خواهد شد (همان: 1875). امام حسن (ع) خصلت ایثار و از خود گذشتگی را نشانه شیعه بودن برمی‌شمرد و خطاب به فردی که خود را شیعه امیرالمؤمنین (ع) معرفی می‌کرد، می‌فرماید: ای بنده خدا! تو از شیعیان علی نیستی، بلکه از دوستان اوئی. شیعه علی آن کسانی است که برادرانشان را بر خود ترجیح می‌دهند، هر چند تنگدست باشند و در احترام گذاری به برادران مؤمن خویش

113 **◆** نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

به علی اقتدا می‌کنند (مجلسی، 1371، ج 68: 163-162). امام کاظم (ع) نیز می‌فرمایند: خداوند در روی زمین بندگانی دارد که برای رفع نیازمندی‌های مردم می‌کوشند. اینان در روز قیامت [از سختی‌ها و بلاها] در امانند و کسی که مؤمنی را شاد کند، خداوند روز قیامت دل او را شاد می‌کند. (کلینی، بی‌تا، ج 2: 193)

هـ) نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد ضمن توجه به مهم‌ترین شاخصهای هنجارهای سرمایه اجتماعی، دلالت‌های مفهومی هنجارهای سرمایه اجتماعی در مجموعه آموزه‌های اخلاقی امامت مشخص شود. طبق آنچه مطرح شد، آموزه‌های امامت با ارائه هنجارهایی مانند ایثار، اصلاح بین مردم، صدقه، رسیدگی به نیازمندان، احترام به دیگران، رفق و مدارا، صداقت، امانتداری و...، به طور مستقیم و غیر مستقیم در ایجاد ذهنیت مثبت فردی و اجتماعی، استحکام روابط اجتماعی و شکل‌گیری شبکه‌های ارتباطی و ارتقای اعتماد اجتماعی نقش دارند؛ محملی مناسب برای ترغیب شهروندان به مشارکت در امور شهری و به کارگیری سیاستهای اجتماعی عام‌گرایانه فراهم می‌آورند و از عوامل مهم و اساسی در شکل‌گیری هنجارهای سرمایه اجتماعی و تقویت آنها در ابعاد ذهنی و عینی و در سطوح خرد و کلان اجتماع محسوب می‌شوند.

آنچه موجب تمایز هنجارهای سرمایه اجتماعی در این آموزه‌ها با هنجارهای متعارف سرمایه اجتماعی می‌شود، لحاظ رضایت الهی و تأکید خاص بر اعتماد و سرمایه اجتماعی درون‌گروهی مسلمانان است. کنشها بر اساس این هنجارها، فرامادی شده و با مطرح کردن کمال واقعی انسان؛ یعنی تقرّب به خداوند، سرمایه اجتماعی متعالی را شکل می‌دهند. همچنین، تقوا به این معنا که فرد موحد با تنظیم روابط خود در تمامی سطوح، رضایت خداوند را مدّ نظر دارد، به عنوان مهم‌ترین مؤلفه مطرح می‌شود. این هنجارها در وهله نخست به تثبیت و تقویت سرمایه اجتماعی درون‌گروهی با مسلمانان ختم می‌شوند و در مرحله بعد، با گسترش روابط با دیگر انسانها بر اساس تفاهم و همزیستی مسالمت‌آمیز، سرمایه اجتماعی بین‌گروهی را شکل خواهند داد. در واقع؛ امام در اندیشه شیعیان، سرمایه بسیار عظیمی است که در صورت بهره بردن از آن، جامعه را قادر به انجام کارهای بسیار بزرگ خواهد کرد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی (1384). قم: مؤسسه امیرالمؤمنین و انتشارات الهدی، چ ششم.
- ابن شعبه، حسن بن علی (1376). تحف العقول. ترجمه پرویز اتابکی. تهران: فرزانه روز.
- اسماعیلی، حسن (1385). بررسی شاخصهای توسعه اجتماعی و سطح بندی آن در شهرستانهای استان اصفهان. پایان نامه دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان.
- تاجبخش، کیان (1384). سرمایه اجتماعی اعتماد، دموکراسی و توسعه. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: شیرازه.
- تحقیقی امیرحسین (1382). «سرمایه اجتماعی شرط لازم برای توسعه». اندیشه صادق، ش 11-12.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (1366). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. تحقیق و تصحیح مصطفی درایتی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- دفلور، ملوین ال. و همکاران (1371). مبانی جامعه‌شناسی. اقتباس حمید خضر نجات. دانشگاه شیراز.
- دهخدا، علی اکبر (1337). لغتنامه. تهران: سیروس.
- دهقانی، بابک (1389). «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی». اندیشه صادق، ش 11-12.
- ردادی، محسن (1387). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اسلام. پایان نامه کارشناسی ارشد. رشته معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع).
- رفیع پور، فرامرز (1382). آتاتومی جامعه. تهران: شرکت سهامی انتشار، چ سوم.
- صدوق (1382). الخصال. ترجمه یعقوب جعفری. قم: نسیم کوثر.
- علینی، محمد؛ غلامرضا غفاری و علیرضا زهیری (1393). «مبانی دینی سرمایه اجتماعی و نسبت آن با حکمرانی خوب». نشریه دانشگاه باقرالعلوم. ش 67.
- فتحی. یوسف (1392). «سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی (ره)». تهران: نشر معارف.
- فصیحی، امان‌الله (1386). «دین و سرمایه اجتماعی». معرفت، ش 123.
- فیلد، جان (1386). سرمایه اجتماعی. ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی. تهران: کویر.
- کتابی، محمود؛ محمد گنجی، یعقوب احمدی و رضا معصومی (1383). «دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی فرهنگی». جامعه‌شناسی کاربردی، ش 17.
- کلینی، محمد بن یعقوب (بی تا). اصول کافی. ترجمه سید جواد مصطفوی. تهران: علمیه اسلامیة.
- گنجی، محمد و مینا هلالی ستوده (1390). «رابطه گونه‌های دینداری و سرمایه اجتماعی (رویکردی نظری و تجربی در بین مردم شهرستان کاشان)». جامعه‌شناسی کاربردی، ش 2.
- مجلسی، محمد باقر (1371). بحار الانوار. تهران: مکتبه الاسلامیه.
- محمدی ری شهری، محمد (1416 ق). میزان الحکمه. قم: دارالحدیث.

115 نقش آموزه‌های امامت شیعه در تقویت هنجارهای سرمایه اجتماعی

- منظور، داود و مهدی یادی پور (1387). «سرمایه اجتماعی عامل توسعه سیاسی و اقتصادی». راهبرد یاس، ش 15.
- میریان، فردوس و محسن صمدانیان، (1388). «هنجارهای اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه». مطالعات اسلامی علوم قرآن و حدیث، سال چهل و یکم، ش 3 (82).
- مؤیدفر، رزیتا (1382). «نگوشی بر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن». اندیشه صادق، ش 11-12.
- نصحیان، محمد مهدی (1387). «نقش اعتماد متقابل مردم و حکومت در روند توسعه سیاسی». راهبرد یاس، ش 14.
- نعمت‌اللهی، زهرا؛ امیرحمزه فرج‌اللهی، محمدحسین میرجلیلی و حسین مؤمنی‌فرد (1392). «پورسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی) دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع)». مدیریت نظامی، ش 2.
- **The Holy Quran.**
- **Nahj al-Balagh.** Translation by Mohammad Dashti (2005). Sixth Printing. Qom: Amir Al-Momenin Cultural and Research Institute & Alhoda Publishing.
- Alini, Mohammad; Gholamreza Ghaffari & Alireza Zahiri (2014). "**The Fundamentals of Social Capital and its Relation to Good Governance**". Bagheralolom University, No. 67.
- **Australian Bureau of Statistics** (2003). ABS Social Framework Diagrams.
- Bullen, P. & Jenny Onyx (1998). **Measuring Social Capital in Five Communities in NSW.** Neighbourhood and Community Centers.
- Deflore, Melvin El. And colleagues (1371). **Principles of Sociology.** Adaptation to Hamid Khazar Nejat. Shiraz university.
- Dehghani, Babak (2010). "**Social Capital and Economic Development**". Andisheh Sadegh Quarterly, No. 11-12.
- Dekhoda, Ali Akbar (1958). **Dekhoda Dictionary.** Tehran: Cyrus Publishing.
- Durkheim, E. (1912). **Les Formes Elementaires de la vie Religieuse.** Paris: Alcan.
- Fasihi, Amanullah (2007). "**Religion and Social Capital**". *Quarterly Journal of Knowledge*, No. 123.
- Fathi Joseph (1392). "**Social Capital in the Thought of Imam Khomeini (RA)**". Tehran. Education Publishing.
- Field, John (2007). **Social Capital.** Translation Gholamreza Ghaffari & Hossein Ramezani. Tehran: Kavir Publishing.
- Ganji, Mohammad and Mina Haleli Sotoudeh (2011). "**Relationship between religiosity and social capital types (theoretical and empirical approach among the people of Kashan)**". Applied sociology, 2.
- Greeley, A. (1997). "**Coleman Revisited: Religious Structures as a Source of Social Capital**". *American Behavioral Scientist*, 40 (5): 587-594.
- Grootaert, Christiaan; Deepa Narayan, Veronica Nyhan Jones & Michael Woo Lcock (2005). "**Measuring Social Capital an Integrated Questionnaire**". *World Bank Working Paper*, No. 18.
- Ibn Shuba, Hassan ibn Ali (1997). **Towaf Alqul.** Translation of Parviz Atabaki. Tehran: Farzan Roaz Publication.

- Ismaeili, Hasan (2006). **Surveying the Indicators of Social Development and its Leveling in Isfahan Province**. Ph.D. Faculty of Social Sciences, Isfahan University.
- Ketabi, Mahmoud; Mohammad Ganji, Yaghoob Ahmadi & Reza Masoumi (2004). "**Religion, Social Capital and Social Cultural Development**". *Journal of Applied Sociology*, No. 17.
- Koleyni, Mohammad bin Yaghoob (?). **Osool Kafi**. Translated by Seyyed Javad Mostafavi. Tehran: Elmieh Eslamiyah Publication.
- Krishna, anirudh & Elizabeth Shrader (2000). "**Cross-Cultural Measure of Social Capital: a Tool and Results from India and Panama**". Washington DC: *World Bank Social Capital Initiative Paper*, No. 21.
- Maglesi, Mohammad Baqer (1992). **Baharalanvar**. Tehran: Maktabeh Eslami.
- Manzoor, Dawood & Mehdi Yadipour (2008). "**Social Capital of the Political and Economic Development**". *Yasser's Strategy*, No. 15.
- Mirian, Ferdows & Mohsen Samadani (2009). "**Social Norms from the Perspective of Nahj al-Balaghah**". *Islamic Studies Journal of Quranic Sciences and Hadith*, Forty-First year, Serial No. 3/82.
- Mohammadi Rey Shahri, Mohammad (1416 AH). **Mizan al-Hekmah**. Qom: Dar al-Hadith Cultural Institute.
- Moudi Farr, Rosita (2003). "**Attitudes toward Social Capital and Its Dimensions**". *Andisheh Sadeq Quarterly*, No. 11-12.
- Nematollahi, Zahra; Amirhaze Farajolahi, Mohammad Hossein Mirjalili & Hossein Momenifard (2013). "**Investigating the Factors Affecting Social Capital (Trust, Coherence and Social Participation) of Imam Ali University Officers Students**". *Military Management Quarterly*, No. 2.
- Nusouhian, Mohammad Mehdi (2008). "**The Role of Mutual Peoples and Government in Political Development**". *Jasmine Strategy Journal*, No. 14.
- Radadi, Mohsen (2008). **Components of Social Capital in Islam**. Graduate Degree in Islamic Studies and Political Sciences at Imam Sadiq University.
- Rafi Pour, Faramarz (2003). **Community Anatomy**. Third Edition. Tehran: Kaveh no lithography Corp. Publication.
- Saduq (2003). **Alkhesal**. Yaqoub Jafari Translation. Qom: Nasim Kowsar.
- Tahghighi, Amir Hossein (2003). "**Social Capital as a Condition for Development**". *Andisheh Sadeq Quarterly*, Issue 11-12.
- Tajbakhsh, Kian (2005). **Social Capital of Trust, Democracy and Development**. Translated by Afshin Khakbaz & Hasan Pooyan. Tehran: Shirazeh Publishing.
- Temimyy Amedi, Abd al-Wahed bin Muhammad (1987). **Compilation of Gharir al-Hikam and Darr al-Klam**. Researcher and Editors of Mostafa Derayati. Qom: Islamic Propaganda Office.
- Weller, Paul (2011). "**Relions and Social Capital. Theses on Religion (s), and Social (ies): with Particular Referenece to the United Kingdo, and the European Union**". *Journal of Internation Migration and Integration*, Vol. 6, No. 2: 271-289. doi: 10, 1007/s 12134.

